

Verschenen in: *MedJCW* 26 (2003) p. 49-58

Rede gehouden op het congres (14 maart 2003, Univ. Leiden) 'Vrijmetselarij in Nederland. Een kennismaking met de wetenschappelijke studie van een "geheim" genootschap.'

Weyerman en de Vrijmetselarij. Een verkenning

ANDRÉ HANOU

Om redelijk verantwoorde uitspraken te kunnen doen over de combinatie literatuur en vrijmetselarij ten tijde van de Verlichting, is het wat vroeg. Niet slechts omdat er nog steeds gedebatteerd wordt over de betekenis en waarde van de literatuur van dit tijdvak. Belangrijker is dat niemand echt goed op de hoogte is van de in die literatuur voorkomende thema's en debatten.¹ In dit specifieke geval beschikken wij niet eens over zo iets als Knoop en Jones, *Early Masonic pamphlets*, waarin voor althans het Engels taalgebied allerlei heel en half literaire teksten verzameld zijn die betrekking hebben op de tijd tot 1736. Wij hebben geen enkele systematische studie over schrijvers in de loge, uitgevers in de loge, culturele figuren in de loge. Ik ga maar niet opnoemen wat we verder ook nog niet hebben.² Gelukkig is daar het in 2003 verschenen proefschrift van Malcolm Davies over liedteksten, muziek en musici verbonden aan de loge 1730-1806. Hier krijgen we op tenminste op één deelterrein houvast.³ Wat hebben we nog meer, naast enkele algemene overzichten en algemene cultureel-thematische studies van de zijde van historici? Een editie van waarschijnlijk de eerste oorspronkelijk-Nederlandse tekst betrekking over de vrijmetselarij, uit december 1735: het vermoedelijk slechts in beperkte kring gelezen en nooit opgevoerde toneelstuk *De Uitvaart van het vryje metselaersgilde*;⁴ eigenlijk een pamflet over homoseksuele tendenties van metselaars. Die tekst nam bepaalde suggesties van de Staten van Holland over. Er zijn verder een vijftien kleine artikelen in *Thoth* waar bepaalde reacties in de literatuur behandeld worden;⁵ een artikel over het imago van de vrijmetselarij in de literatuur vóór 1830;⁶ een studie over Kinker en de groep schrijvers en filosofen om hem heen ongeveer tussen 1806 en 1820. Deze kring heeft een enorme invloed gehad op het denken binnen de loge.⁷

Dat schiet natuurlijk niet op. We hebben natuurlijk veel meer nodig over de Van Harens, over culturele figuren als Feith en Laurens van Santen en zoveel anderen; veel méér over de antimaçonnieke geschriften van Bilderdijk; over de discussie 'kán vrijmetselarij wel?' in het medium van de Verlichting: de tijdschriften.

Vandaag wil ik u wijzen op één auteur die in maçonnieke kringen en bij maçonnologen geen of nauwelijks bekendheid geniet. Een belangrijke auteur die een enorme dosis vrijmetselarij in zijn teksten heeft gestopt. Deze schrijver heeft nog nooit aandacht gekregen in geschriften over de geschiedenis van de Nederlandse vrijmetselarij, al zijn de opmerkingen over het thema vrijmetselarij, in kringen van hedendaagse neerlandici

¹ Over tekorten in de benaderingen van de Verlichtingsliteratuur: Hanou 2002, 9-25.

² Zie de desiderata in Hanou 1997, 2-6.

³ Davies 2003.

⁴ *Uitvaart* 1993. De tekst is gebaseerd op een doctoraalscriptie UvA. Als ik afzie van krantenberichten kan men verder beschouwen als 'eerdere' teksten: een *Taafel-lied* uit mogelijk 1735 (Zie *Uitvaart* p. 78, 151. Dit is echter een tekst uit Anderson, dus geen oorspronkelijke tekst over de metselarij). Verder verscheen in 1735 een vertaling van Prichard's 'verradersgeschrift'; zie *Uitvaart* 4, 65. Ongetwijfeld bestaat er meer.

⁵ Door mijzelf. Zij handelen onder meer over teksten van Le Francq van Berkhey; *Het Zinryk en Schertzend Woordenboek* (1759); Servantenpoëzie in 1800-1801; de *Kosmopoliet* (1776); *Heraclyt en Democryt* (1797); vroege romans; Kersteman/Ludeman; een dodengesprek (1768); de *Boekzaal der Heeren en Dames* (1765); een brief van Holberg (1768); de *Denker* (1765); de *Hollandsze Weeklyksze Nieuws-Vertelder* (1758).

⁶ Hanou 1997, 23-39.

⁷ Hanou 1988.

niet geheel over het hoofd gezien. Toch betreft het producten van een in zijn tijd veelgelezen auteur. Hij maakt de inhoud van de maçonnieke mythologie, de oude plichten van de metselaar, en zo nog het een en ander, op een zeer vroeg tijdstip aan een breed publiek bekend.⁸ Ik stel u voor: Jakob Campo Weyerman (1677-1747).

Ik maak eerst een enkele opmerking over twee teksten uit een later tijdvak. Van deze twee is de eerste afkomstig uit een biografie uit 1756, van Weyerman, door Franciscus Lievens Kersteman. De laatste tekst is een zogenaamd verradersgeschrift, een maçonnieke catechismus die gedrukt is met op de titelpagina de naam van Weyerman als auteur. Taal en stijl hebben echter in het geheel niets weg van Weyerman.

Eerst Kersteman. Kersteman (1728-?) is het soort auteur dat biografieën produceert voor de markt. Hij is een broodschrijver bij uitstek, een beroepsauteur: een nieuw fenomeen van de Verlichting. Dit type schrijver haakt in op de behoeften van de lezer. Kerstemans specialisme is het maken van biografieën die slechts een klein beetje op waarheid berusten. Dat doet hij welbewust. Zijn techniek is deze. Hij neemt een hoofdfiguur van wie hij weet dat die de belangstelling heeft van potentiële leeslustigen en kopers. De hoofdlijnen van zo'n biografie kloppen min of meer. Hij last vervolgens spannende verhalen in die passen bij het karakter van zijn figuur. Die verhalen zijn soms fictief, soms afkomstig uit de biografie van een totaal andere persoon. In het geval van Weyerman heeft Kersteman als kern: een onbevreesde schrijver-avonturier naar het model ruwe bolster, blanke pit. Bijkomende smaakmakers zijn: verhalen over een ontmoeting van Weyerman met de beruchtste crimineel van zijn tijd, de Franse rover Cartouche; een ontmoeting met de paus waarbij beiden samen smakelijk lachen over de idioterieën die gewone gelovigen accepteren. In deze biografie past Kerstemans verhaal dat de moeder van Weyerman als soldaat diende, en pas ontslag kreeg toen zij gewond raakte en haar sexe wel duidelijk moest worden. Dat laatste paste bij de interesse van tijdgenoten in travestieverhalen. Dit verhaal wordt tot op de dag van vandaag grif geloofd (het werd in 2003 nog in een Brabants blad aan de lezers als waar opgediend).

U begrijpt: wanneer bij Weyerman zelf dat nieuwsgierigheid wekkende geheime genootschap genoemd wordt, dan zal Kersteman daar graag gebruik van maken. Dus laat Kersteman de vrienden van Weyerman nieuwsgierig zijn naar geheimen, oorsprong en ceremonies van de metselaars. Hij laat Weyerman lid worden. Weyerman – conform diens elementaire eerlijkheid – verraadt bij thuiskomst niets; maar vindt nadien wel twee Broeders met geladen pistolen onder zijn ledikant. Zij wensen hem geluk met zijn zwijgzaamheid en vertrekken. De achttiende-eeuwse lezer griezelt vol genoeg: het is heerlijk te lezen over zo'n mysterieus contemporain Al-Quaida-gezelschap!

Zo'n verhaal zegt ons veel: men *wilde* dat de vrijmetselarij een bepaald imago had. U begrijpt ook, dat die buitenissige Weyerman heel bruikbaar was om na zijn dood als auteur van een maçonnieke catechismus op een titelpagina gezet te worden:

OPENHARTIGE C A T A G I S M U S, *Of Belydenis der VRY*
 METSELAAREN, Voorgesteld in Vraagen en Antwoorden. *Waar in aangetoond*
werden de Manieren, dienende ter aanneeming van een Vry Metzelaar, en om de
Leezer een volkome ontleeding van die Sosityten te geeven, hebbe ik dit voorgesteld
by Vraagen en Antwoorde, by de welke een Metzelaar aanstonds kenbaar zyn moet.
 Gevonde onder de Schriften van den Wel Bekende C A M P O W Y E R M A N.
 Afgevalle Mede Lit der Vry Metzelaaren.

Dat verkoopt!

⁸ De volledige teksten over de vrijmetselarij, door of op naam van Weyerman, zullen in een door Fama uit te geven editie gepubliceerd worden.

Ik keer terug naar Weyerman zelf. De vrijmetselarij verschijnt de eerste maal in zijn geschriften, misschien indirect, in zijn blad de *Ontleeder der Gebreeken*, in het nummer van 11 december 1724. In die aflevering bespreekt hij eerst het doen en laten van enige kwalijke figuren. Daarna begint zijn rubriek “De Courant des *Ontleeders*” met commentaar op buitenlandse nieuwtjes. Het eerste commentaar betreft een bericht uit Engeland. Het begint blz. 69 en luidt als volgt:

Londen. Alhier is een nieuw Soort van Metzelaars opgestaan, welk Soort zig den Eertytel heeft aangemaatigt van *Gormogons*. De andere Metzelaars leyden hun Afkomst af van het Stichten van *Babel*;

We treffen hier en in het vervolg van de tekst tenminste twee, misschien drie soorten metselaars. Weyerman spreekt eerst over de Gormogons, een “nieuw Soort van Metzelaars”. Vervolgens over de oude metselaars: zij die zeggen dat ze al bestonden ten tijde van Babel. Tenslotte geeft hij een aantal anecdotes ten beste over verleden en heden van “die Pasteybakkers in Kalk en Steen”. Die laatste groep lijken metselaars of bouwers in het algemeen te zijn. Zij worden voorzien van een soort geschiedenis: hun stamvader is Amphion, de bouwer van Thebe.

De eerste groep, die Londense Gormogons, kennen we uit de vroege Engelse teksten rond de vrijmetselarij.⁹ Zij waren een met de vrijmetselaars rivaliserende groepering en hadden een eigen mythe die vooral Chinese trekjes heeft. Zij zijn aanwijsbaar ongeveer tussen 1724 en 1731. Telkens is een soort antagonie tussen Gormogons en Vrijmetselaars. De vroegste Engelse Gormogon-vermelding is van september 1724 in het blad *The Plain Dealer*; de volgende komt voor in *Mist's Weekly Journal* van 17 oktober 1724 – een blad dat door Weyerman wel eens genoemd wordt als bron voor nieuws. Mogelijk heeft hij het daaruit. Weyerman is er hoe dan ook, december 1724, vroeg bij wanneer hij Gormogons ter sprake brengt. Misschien is hij daarmee wel de eerste op het continent. Belangrijker is dat hij wegens die Gormogons schrijft over die “andere Metzelaars” die hun “Afkomst [af]leyden van het stichten van Babel”. Nu ligt het voor de hand het metselaarsberoep in verband te brengen met de bouw van Babel (en de toren daarvan). Maar de bouw van Babel komt ook voor in de mythe over het verleden van de vrijmetselaars bij Anderson, in zijn *Constitutions*; daar wordt Tubalkain eveneens genoemd. Bij Weyerman komt deze Tubalkain iets verderop voor, als, naast Ninus, tekenaar van stukken in het bezit van de Gormogons. Ninus noch Tubalkain komen voor of na 1724 ergens in de bronnen voor als gerelateerd aan de geschiedenis van de Gormogons. Ik acht het dus waarschijnlijk dat Weyerman hier spreekt over de ‘echte’ vrijmetselarij en enige kennis toont van de maçonnieke geschiedenis-mythe. Gezien zijn langdurig verblijf in Engeland, mede in hoge kringen, is het niet uitgesloten dat hij daar zijn kennis opdeed. Wie weet is hij daar zelfs lid geweest van een loge.

De conclusie: de passage biedt weinig informatie over de Orde. Het blijft bij de signalering dat er metselaars zijn die menen een soort band met de Oudheid, en Mesopotamië te hebben. Weyerman blijkt de eerste Nederlander die in proza over de vrijmetselarij spreekt.

Een kleine dertien jaar later wordt Weyerman heel wat explicieter. Hij besteedt het gehele nummer van zijn blad *De naakte Waarhey*t, van 22 april 1737, aan metselaars en metselarij.¹⁰ De beginpassage:

⁹ Het hier over de Gormogons vermelde gaat terug op Knoop/Douglas/Hamer 1978.

¹⁰ De tekst kan ook geraadpleegd worden in de herdruk-1997 (zie bibliografie).

Een zwarm van misterieuze Broederschappen, is geen minder bewys van een gevaarlyke ziekte in s'menschen gesteltenis, als een vlugt van laagvliegende zwaluwen, de voorbode is van een aanstaande regenvlaag. De noch zo onlangs geleden opgeborrelde broederschap der Vrye Metselaars, verstrekt een proef op de som aan de Naakte Waarhey, zegt den Schryver deezer bladen.

Die geheymbeduydende Broederschap der zo genaamde Vrye Metselaars, zal die schryver thans ontleeden op een vrolyke wyze; en zulks lust hem zo veels te meer, dewyl die Broederschap der Vrye Metselaars in veele deelen overeenkomt met het Hermetisch broederschap des Roozenkruys.

Mogelijk is de reden van zijn aandacht dat de Broederschap in opspraak geraakt was, toen de Staten van Holland in 1735 de Orde verboden hadden. Vrijmetselarij was daarna voorlopig iets verdachts en had de aandacht van het publiek. Speelt hij op deze interesse in?¹¹ Daarop lijkt te wijzen zijn korte inleiding, waar hij spreekt van “misterieuze Broederschappen” die zijn als een ziekte in het lichaam der mensheid. De “pas opgeborrelde vrijmetselaars” lijken veel weg te hebben van de “hermetische broederschap des Roozenkruys”, meent Weyerman met een verwijzing naar de bekende door Andreae verzonnen vroeg-zeventiende-eeuwse esoterische broederschap.¹²

Hij zal het gezelschap eens op een vrolijke manier ontleden, zegt hij, waarna hij overgaat tot een ‘Ongeblankette beschrijving der vrye metselaars’. Deze vervolgt hij met een verhaal over ‘De moord gepleegt aan Hiram’. Het eerstgenoemde stuk begint met enkele positieve opmerkingen. De metselarij is bedoeld om de kunsten en wetenschappen te bevorderen, zegt Weyerman, waarna hij enkele hoofdelementen uit de historische mythe aanstipt. Adam, Babel, Hiram als bouwmeester van Salomon, de overtocht naar Engeland, Athelstone passeren de revue. Hij is ietwat spottend over het samenraapsel van personen en beroepen in de loge te vinden, en doet ironisch over een mij verder onbekende Franse zusterschap van vrijmetselarij. Hij plaatst vraagtekens bij de morele waarde van de eed die de pas aangenomene moet afleggen. Die eed citeert hij woordelijk. Tenslotte vraagt hij zich af in hoever het bestaan van het geheime genootschap verenigbaar is met de souvereiniteit van een landsregering: een probleem dat later wel door meer auteurs opgeworpen wordt, en dat gedurende de achttiende eeuw altijd een bezwaar is geweest ingebracht tegen de metselarij. Dit alles verneemt men hier voor het eerst, in een voor breed publiek bedoeld blad. In de hierop volgende Hiramgeschiedenis is fraai de duidelijkheid waarmee de voor de ritus zo cruciale moord verhaald wordt. Men vindt vrijwel alle elementen: de drievoudige aanslag door werkers die het geheime woord (*de leus*) willen, Hiram's dood en begrafenissen, de ontdekking van het graf en de entourage daarvan. Weyerman memoreert ook de plicht het gehele gebeuren steeds opnieuw te *achtervolgen*, dus: uit te voeren.

Weyerman brengt zowel de geschiedenis van de Orde als de moord op Hiram als een vrolijk verhaal. Hij gelooft er niet erg in. Het valt mij op dat hij maar liefst vijfmaal het begrip ‘verwarring’ gebruikt in zijn tekst. Alles wat die metselaars en hun ideeën betreft is verward. “Vervolgens wort 'er Hiram bygesleurt als met de haairen” zegt hij zelfs wat spottend. Maar: veroordelen doet hij niet.

Een belangrijke vraag is natuurlijk: heeft Weyerman dit alles van horen zeggen, of hanteerde en bewerkte hij een voor de hand liggende bron? Had hij Anderson voor zich liggen? Of misschien de vertaling van Kuenen die in 1736 al op de markt was, dus een jaar eerder? Ik stel dit probleem even uit tot we naar zijn in 1738 verschenen roman *Leevens-*

¹¹ Aan het eind van de voorgaande aflevering van zijn blad meldt Weyerman dat hij de vrijmetselarij gaat behandelen: “Op aanstaande Maandag, zal den Schryver van de Naakte Waarhey opdaagen met een Historiesche en Vrolyke beschrijving van de zogenaamde Vrye Metselaars, onder deze zinspreuk. Als de oude dwaling krygt een schop, Daagt fluks een nieuwe zotheyt op.”

¹² Weyerman blijkt altijd goed geïnformeerd over allerlei esoterische tradities. Zie zijn biografie van de in Nederland reizende alchimist Syberg (Weyerman 1984).

byzonderheeden van Arminius hebben kunnen kijken waar we nog veel meer maçonica vinden.

Ik ga voorbij aan het laatste metselaarsverhaal in de *Naakte Waarhey*t, handelend over metselaars die een paleis wilden bouwen op de Etna. Het heeft een wat middeleeuwse atmosfeer. De beschreven metselaars lijken wel duivels. Weyerman zelf vraagt de vrijmetselaars of dit verhaal inderdaad op hen betrekking heeft.

Tenslotte: de belangrijkste tekst. In 1738 verschijnt een groot boek van Weyerman (ruim 260 bladzijden) met de lange en vrolijke titel *De zeldzaame levens-byzonderheeden van Laurens Arminius, Jakob Campo Weyerman, Robert Hennebo, Jakob Veenhuyzen, en veele andere beruchte personagien. Vervattende derzelve byzondere ongemeene beurtverwisselingen, verwonder-lyke avontuuren, en geestryke schertsen, by wyze van vrolyke 't zamenspraaken*.

Hier vindt het grote publiek zeer uitvoerige informatie over de vrijmetselarij, in de Nederlandse taal. Ik herhaal: tot dan toe kon dat publiek, behoudens een enkele losse regel hier en daar, alleen iets over de vrijmetselarij in druk vernemen, via de reeds genoemde *Uitvaert* (waarin niets wezenlijks over geschiedenis en basisidee te vinden is), de Weyermantekst in de *Naakte Waarhey*t, en de vertaling door Kuenen¹³ van Andersons *Constitutions*, blijkbaar in 1736 al op de markt¹⁴ onder de titel *De instellingen, historien, wetten, ampten, orders, reglementen en gewoontens, van de zeer voortreffelyke broederschap der aengenomene vrye metselaers*. In de eerste editie was, anders dan in de latere, de met Adam beginnende geschiedenis van de vrijmetselarij naar Anderson nog aanwezig. Kuenen zal echter specifiek voor maçons bedoeld zijn en niet vele lezers buiten de broederschap in handen gekomen zijn. Tenslotte was er nog, sinds 1735, het verradersgeschrift van Prichard.

Weyermans boek¹⁵ is een rapsodisch geheel van amusante vertellingen, gebracht door de leden van een bijeengekomen gezelschap.¹⁶ De deelnemers hebben namen als dokter Smul, Susje Paradijs, Pastoor Lekkerbeetje, Mevrouw Loverhut, de heer Vrolijkkaart. Aan het ziekbed van één van de deelnemende dames vertellen zij elkaar verhalen over geruchtmakende Amsterdamse tijdgenoten. Eén van die behandelde figuren kent u misschien nog wel: Robert Hennebo. Hij geniet nog steeds een zekere vermaardheid wegens zijn *Lof der jenever* (1723). Er komen ook spraakmakende buitenlanders aan de orde, zoals Cardano, Böhme, Voltaire, Toland. Het is geen erg *orthodox* boek, zogezegd. De urbane, libertaire conversaties passen bij een galant gezelschap uit de vroege Verlichting.

Vanaf pagina 189 wordt tientallen bladzijden lang aandacht besteed aan de vrijmetselarij. De discussie begint met mevrouw Loverhut. Zij vraagt het gezelschap: “wie toch onder de Heeren [kan ons] een denkbeeld geven van die Onbekende Maatschappij, wier Troffels noch onlangs zo onstuymiglyk klonken in ons Gemeenebest?” Die voorlichtende taak neemt de heer Vrolijkkaart op zich. In hem mogen we Weyerman zelf vermoeden. Vrolijkkaart begint met een gigantisch verhaal dat slechts enkele malen door leden van het gezelschap wordt onderbroken. Het eerste deel gaat over ‘De geheyme historie der vrye metselaars’. Dit stuk heeft, zoals dat ook in de *Naakte Waarhey*t gebeurt, een nogal positieve opening:

De Landmeetkunde is den Grondslag van het Metselwerk, gelyk als die verstrekt tot een grondvest aan andere konsten en wetenschappen. Langs die Landmeetkunde

¹³ Anderson 1954.

¹⁴ Anderson 1954, IV.

¹⁵ Aspecten van deze tekst zijn behandeld in een nummer van de *Mededelingen Stichting Weyerman*: nr. 3 van jaargang 15 (1992). De artikelen komen voort uit een door mij geleid universitair werkcollege.

¹⁶ Over genre en vorm van deze tekst: Hanou 1992, Eiselin 1992.

volgen de Vrye Metselaars op 't spoor de Wysheyd, de Kracht, en de Schoonheyd, opengelegt in alle de verwonderlyke Werken van den grooten Stichter van de Natuur, om vervolgens te herdenken aan deszelfs alwyzyn, almachtigen, en albeminnelyken Oorsprong aller Geschapenheden. De Vrye Metselaars beweerden, dat zy uyt die Beschouwing worden geleyd natuurlyker wyze om Navolgers te worden van die Volmaaktheyd, en wie het aldermeest dat glorieryk Voorbeeld nadert, is ontwyfelbaarlyk den uytmuntendste in den Stoet van het menschelyk Agentschap.¹⁷

Vervolgens beschrijft Vrolijkart in campeske stijl en in hoog tempo uitgebreid de geschiedenis van de broederschap. Hij racet langs Adam, Kain, Enoch, Tubalkain, Babel, Nimrod, de tempel van Salomon, de vroege Engelse geschiedenis. Hij eindigt met de bloei van de architectuur in het Britse Rijk onder Willem III en latere vorsten en met bepaalde in Dublin opgerichte gebouwen. Men leest hier allerlei niet bij Anderson terugvindbare details, zoals een passage over de twee zuilen (pilaren) waarvan er één nog tijdens Vespasianus in Syrië te vinden was. Vrolijkart geeft ook een vertaling of bewerking van de onder de Engelse Eduard IV opgestelde maçonnieke geschriften (wél bij Anderson).

De tekst blijft vrij zakelijk. Er is geen afwijzing van bepaalde denkbeelden of praktijken. Het stuk eindigt zelfs goedkeurend:

Met eene Zegewensch zal ik deeze Verhandeling besluyten, zegt den Schryver van deeze Schets der Vrye Metselaars, bestaande hier in, dat het gantsch Broederschap mag volharden in 't verciere der Aarde; dat de Geleerdheyd en de Vrye Konsten moogen aangroeien; en dat de Broederlyke Liefde der Vrye Metselaars de tyden en de eeuwen mag verduuren.¹⁸

Wanneer Vrolijkart zijn verhaal beëindigd heeft krijgt hij weinig rust. Een gespreksgenoot vraagt hem uit te leggen wat nu eigenlijk een "loots" is. Hij stort zich in een nieuwe uitleg, beginnend:

Een Loots der zogenaamde Vrye Metselaars, is een Kamer in een Wynhuys, Koffihuys, ofte elders, uytgekipt tot een Vergaderplaats van het Broederschap. Om aan het Gezelschap een denkbeeld te geeven van een Loots, zal ik de wyze verhaalen van een nieuwe Loots vast te stellen, gelyk als zulks hedensdaagsch wort in 't werk gestelt by den Hoogh Achtbaaren Graaf van Crawford, den tegenwoordigen Groot Meester, volgens het aloud gebruyk der Britsche Vrye Metselaars.¹⁹

In wat volgt krijgen wij geen informatie over inrichting en gebruiken van een loge, alleen over de procedure die gevolgd dient te worden wanneer een nieuwe loge wordt opgericht. Een nieuwe vraag uit het gezelschap leidt er toe dat Vrolijkart de tekst geeft van de instructie door de Grootmeester of diens gemachtigde wanneer deze een nieuwe loge geopend heeft; onder het hoofdje 'Een kort bevel aan de Broeders vrye metselaars'. In dit stukje vindt men de hoofdregels die de vrijmetselaar in acht dient te nemen: het erkennen van de Grote Bouwmeester, het vermijden van discussies over religie, het belang van godsdienstzin en dergelijke. Vrolijkart luidt deze passage in met de opmerking dat hij daarna

¹⁷ Weyerman 1738, 189-190.

¹⁸ Weyerman 1738, 204.

¹⁹ Weyerman 1738, 205.

de Vrye Metselaars [zal] laten berusten in hun aloude vryheyt, want door den pot met paling te veel te ontdekken, zou somtyds de Troffel veranderen in een kris.²⁰

Na deze uiteenzetting houdt Vrolijkkaart echter allesbehalve zijn mond. Want het gezelschap vuurt vragen op hem af: hoeveel loges zijn er nu wel in Groot Brittannië? En: wordt er gezongen in de loges, en wat voor soort liederen zijn dat dan? Op de eerste vraag geeft hij geen antwoord (helaas!). Op de vraag naar het lied in de loges volgt echter een bijzonder uitgebreid antwoord. Dat wordt ingeleid met de opmerking

de Lootsgezangen dier Troffelmuziekanten zyn meer gelyk aan de Osjessluysdeuntjes, als aan Kamphuyzens stichtelyke gezangen. De Lootsgezangen der Vrye metselaars munten op het Weerglas, en reyzen en daalen, na maate dat de Wynflessen ebben ofte vloeien. Ik zal een drietal dier Lieders aanhaalen, by my verduyscht uyt het Engelsch, tot een proef op de som, dat het gezang eens Vryen Metselaars de kruk is die den verminkten zin van de Troffelmuziek onderschraagt. Waarlyk, zeg ik, een Metselaars lied is een versteent nagerecht, waar by de Kortbondige spreuken der Nederlandsche Marktzangers zo min te passe komen, als Locatellis Harlequyns Sonnatens by het Muziek van den deftigen Corelli zyn te vergelyken.²¹

Dit is typisch Weyerman-proza. Wie zich afvraagt wat Osjessluisdeuntjes zijn, kennelijk karakteristiek voor de sfeer in de loge, moet weten dat dit een benaming is voor populaire liedjes en wijsjes, in Amsterdam verkocht op de Osjessluis (het Spui) vanaf een kruiwagen, vaak als losse blaadjes, door toen bekende volksmensen als Klein-Jan. Weyerman kenschetst het maçonnieke lied dus als allesbehalve plechtstatig. In zijn vertaling, eigenlijk een zeer vrije bewerking van de nu volgende drie “Loots gezangen” klinkt dat ook wel door. Twee daarvan hebben een redelijk serieuze inhoud: het eerste en derde gezang hebben tot onderwerp de triump van de bouwkunst vanaf Adam, over Salomon, tot Wren toe.²² Maar in het tweede gezang, overduidelijk een drinklied zonder veel inhoudelijke betekenis, vindt men de Osjessluistoon duidelijk terug in een couplet dat in deze bewerking luidt:

Sa laat ons dan vaamen
Oxhoofden en Aamen,
Met Melis en Krelis, met Pieter en Klaas.
't Muziek van den Troffel
Is 's Metselaars Roffel,
Den Minste is den Meeste, den Kleynsten is Baas.²³

Na dit alles worden bij het onderwerp vrijmetselarij nog slechts wat slotopmerkingen geplaatst vanuit het gezelschap. Zo vraagt een dame zich af waarom juist de vrijmetselarij “scheutvry” zou zijn tegen de verergering der zeden. Immers, “zelfs is den Godsdienst een Uurwerk het welk afloopt, en ook wel by wylen geheelyk stilstaat, indien het niet behooryk wordt opgewonden met bedaarde zinnen”.²⁴ Deze opmerking getuigt van enig wantrouwen tegen de idee dat *dit* genootschap vanaf de Ouden zuivere kennis en moraal behouden zou kunnen hebben. Maar het is zeker geen veroordeling.

²⁰ Weyerman 1738, 208-209.

²¹ Weyerman 1738, 212-213

²² Weyerman 1738, 217.

²³ Weyerman 1738, 216.

²⁴ Weyerman 1738, 218.

Geheel aan het einde, maar nog voordat het gezelschap zich met andere zaken gaat bezighouden, wordt het gerucht ontkend dat Weyerman ooit een blijspel geschreven zou hebben, getiteld “den Vryen Metselaar”. Dat nemen we dan maar aan op gezag van de schrijver zelf. Het is te betreuren dat zo’n blijspel niet bestaat.²⁵

Blijft de vraag: waar haalt Weyerman dit alles vandaan? Vertaalt hij de tekst van Anderson? Gebruikt hij Kuenen?

Ik gaf eerder al aan dat bepaalde zaken niet bij Anderson en dus ook niet bij Kuenen te vinden zijn. Weyerman zelf geeft een bron bij het begin van zijn verhaal. Hij zegt:

Alle deeze *Byzonderheden* zyn getrokken uyt het *Instelling Boek*, *Bevelbrieven*, *Schikkingen*, *Gezangen*, en de *Loots Verhaalen* der *Vrye Metselaars*.²⁶

Deze titel heeft wel wat weg van de titels van Anderson en Kuenen. Maar: de tekst blijft afwijkingen vertonen. Ik kan u geruststellen: in het kader van een universitaire werkgroep die onderzoek deed naar de *Zeldzaame levens*-byzonderheeden, wist Meike Broecheler vast te stellen wat *wel* Weyermans bron was.²⁷ Het is de *Free Mason’s Pocket Companion*, samengesteld door W. Smith, in 1734 en 1735 voor het eerst gedrukt.²⁸ Broecheler raadpleegde de tweede druk, een Londense editie van 1736.²⁹ Ik citeer haar bevindingen: “Dit Engelstalige handboekje op zakformaat bevat o.a. ‘The History of Mason’s and Masonry’ (een bewerking van Andersons *Constitutions*), ‘The Manner of constituting a new lodge’, ‘Charges given to a new brother’ en ‘A collection of Free Mason’s Songs’. Alle drie de verhandelingen van Weyerman zijn hier woordelijk terug te vinden. Weyerman heeft Smith zeer nauwkeurig vertaald. Elementen die wél bij Weyerman en niet bij Kuenen voorkomen, komen ook bij Smith voor.”

Ik voeg hieraan toe, dat deze *Pocket Companion* nog meer onderdelen bevat dan de door Broecheler genoemde; bijvoorbeeld de segmenten ‘Prologues and Epilogues spoken at the Theatres to entertain Free Masons’, en ‘An exact List of regular Lodges’.³⁰ Misschien vinden we daarvan een echo terug bij Weyerman: vroeg zijn gezelschap niet hoeveel loges er waren in Brittanje? En kwam, gezien dat segment over de combinatie vrijmetselarij en theater, Weyerman zelf daarom op het idee dat er een blijspel over de Broederschap geschreven of vertaald zou kunnen worden? Of... vertaalde hij misschien *toch* die theatralia, en die lijst, en voegde hij ze wegens ruimtegebrek niet toe aan zijn rhapsodische roman?³¹

Hoe dat zij, wanneer Weyerman zijn Nederlandse publiek informeert over de vrijmetselarij, gebruikt hij een gezaghebbende bron. Gezaghebbend, want blijkens de titelpagina van de *Pocket Companion* is Smith zelf een vrijmetselaar. In zijn voorwoord verdedigt Smith zijn publieke bekendmaking van al dit maçonniek erfgoed met te zeggen dat de jonge Broeders echt snakken naar zo’n boek. Dat zou waar kunnen zijn. Zoals bekend zijn vele zogeheten verradersgeschriften ontstaan als broodnodige geheugensteun, en zijn dit soort publicaties vaak vanuit de loge zelf bevorderd, als middel om te ontsnappen aan het verbod ‘geheimen’ te publiceren. Anderson zelf echter beschouwde deze publicatie als iets

²⁵ Blijkbaar kon echter reeds in 1738 de opvatting bestaan dat een schrijver of karakter als Weyerman *de* man zou zijn om een de vrijmetselarij ook vorm te geven op toneel.

²⁶ Weyerman 1738, 189.

²⁷ Broecheler 1992.

²⁸ Chetwode Crawley 1896, 7.

²⁹ Opgave Chetwode Crawley 1896, 9. Deze auteur meent dat het hier gaat om een heruitgave van oude exemplaeren voorzien van een nieuwe titelpagina. De eerste druk verraadt de belangstelling voor Ierse gebouwen (niet bij Anderson; wel bij Weyerman).

³⁰ De *Free Mason’s Pocket Companion* door Smith, van 1736, is feitelijk een convoluut, blijkens het ex. ter CMC. Er is een doorlopende arabische paginering. Maar de *Collection of the songs a masons* heeft een aparte titelpagina, en is gedrukt Londen 1734.

³¹ Weyerman schoof wel meer met zijn kopij. Een lijst zou trouwens niet gepast hebben in het gesprek-model van de roman.

dat minder gewenst was. Hij meende dat de tekst voor een groot deel “pyrated” was uit zijn eigen *Constitutions*.³² De Britse Grote Loge verbood dan ook dit boek te kopen.

Helaas heb ik hier niet de mogelijkheid allerlei passages uit Smith en Weyerman naast elkaar te leggen, om op die wijze uitvoeriger te bestuderen hoe en waar Weyerman weglaat, toevoegt, verfraait.

Weyermans tekst moet echter – zo kan de conclusie alvast luiden - dus beschouwd worden als een buitengewoon belangrijke maçonnieke bron. Daar zou Anderson het blijkbaar mee eens zijn. Dit is vooral nog de uitvoerigste en meest informerende tekst uit de eerste helft van de achttiende eeuw in het Nederlandse taalgebied, bedoeld voor niet-vrijmetselaars, waardoor het brede publiek op de hoogte raakte met de in maçonnieke kring beleden ideeën. Misschien moet deze tekst daarom ook een nieuwe en belangrijke plaats toegewezen worden in het geheel van continentale teksten die bekendheid gaven aan het maçonnieke fenomeen.

Naschrift: nieuwe problemen

Ik moet nog enkele andere problemen vermelden, spelend in het verlengde van deze tekst in de *Leevens-byzonderheden* die men ook wel zou kunnen betitelen als Weyermans *Pocket Companion*.

In 1740 verscheen te Haarlem *’t Vrye metzelaars zakboekje, of Omstandig bericht van de vrye metzelaars, opgesteld door W. Smith [...] en G.T. Desaguliers*.³³ Ik heb deze tekst niet kunnen raadplegen. Mogelijk hebben we hier te maken met een *andere* vertaling van Smith. Ik heb geen zekerheid. Het *zou* de tekst van Weyerman kunnen bevatten.

We moeten ook rekening houden met de mogelijkheid dat van dit 1740-zakboekje al drukken verschenen, nog vóór de *Leevens-byzonderheden*, al zijn die op dit moment niet bekend.³⁴ Wat is precies de ‘legger’ van deze tekst? Hoe komt het dat op de titelpagina naast Smith ook Desaguliers genoemd wordt als mede-auteur? Het is bekend dat Jean Théophile Desaguliers (1683-1744), vanaf 1719 twintig jaar lang Grootmeester of Gedeputeerd Grootmeester van de Engelse Grote Loge, tussen 1729 en 1732 in de Republiek lessen gaf in de natuurwetenschappen en er maçonnieke contacten had.³⁵ Bevorderde hij hier vrijmetselaarsuitgaven?

We hebben nóg een klein raadsel. Het in de *Leevens-byzonderheden* voorkomende ‘Eerste gezang der vrye metzelaars’³⁶ is niet in de *Pocket Companion* van Smith te vinden. Gebruikte Weyerman dus *nog* een ons tot nog toe onbekende Britse bron? Misschien. Het kan ook zijn dat dit lied voorkomt in een andere editie van de *Pocket Companion* dan de hier genoemde en gebruikte. Wellicht kan een kenner van het maçonnieke lied oplossen wat het origineel van dit stukje tekst is.³⁷ ☹

³² Chetwode Crawley 1896, 8; Knoop / Jones 1988, 130.

³³ Smith 1740. Volledige titel (zie bibliografie) volgens de NCC.

³⁴ Althans niet bij Wolfstiege. Deze meldt wel onder nr. 771 een herdruk Amsterdam 1773.

³⁵ Van Reijn 1983.

³⁶ Weyerman 1738, 214-215.

³⁷ Ik vond de beginregel niet terug in Davies 2003.

Bibliografie

Peter **Altena**, Willem Hendrikk e.a., *Het verlokking ooft. Proeven over Jakob Campo Weyerman*. Bezorgd door - . Amsterdam 1985. Kritische Studies.

Peter **Altena**, 'Ligt op de Kandelaar. Het maçonnieke verraad van Jacob Campo Weyerman en Thomas Woolston en de mystificaties rond het 'genootschap van uitgepikte Mannen'. In: *MedJCW* 15 (1992) 65-72.

[James **Anderson**] *Anderson's constitutions / Constitutions d'Anderson 1723. Texte anglais de l'édition de 1723. Introduction, traduction et notes par Daniel Ligou [...]. 4e édition*. Paris 1994.

[James **Anderson**], *De instellingen, historien, wetten, ampten, orders, reglementen en gewoontens, van de zeer voortreffelyke broederschap der aengenomene vrye metselaers. Versamelt uyt hare Generale Gedenkschriften, en Overleveringen van vele Ewen. Uyt het Engelsch Vertaelt door Johan Kuenen, Gedeputeerd Groot-Meester in alle de Loges van Holland. Om gelezen te worden, by de Toelating van een Niwe Broeder wanneer de Meester ofte Toeziender zulks gebieden zal. Voor den selve Auteur. In 'sGravenhage, By Cornelis van Zanten [...]*.

James **Anderson**, *Het constitutieboek. (Eerste Nederlandse vertaling). Opnieuw, onverkort, uitgegeven door de Maçonnieke Stichting Ritus en Tempelbouw, als bijlage van Thoth in 1954. [Met een inleiding door B. Croiset van Uchelen]*

K. **Bostoën**, 'Johannes Onderzoeker en Bernardus Weetgraag. Het aan Weyerman toegeschreven pamflet tegen de vrijmetselarij'. In: *MedJCW* 12 (1989) 77-84.

M. **Broecheler**, 'Vrijmetselarij in de Zeldzaame Leevens-byzonderheden'. In; *MedJCW* 15 (1992) 86-91.

Antonius Jozef Maria **Broos**, *Tussen zwart en ultramarijn. De levens van schilders beschreven door Jakob Campo Weyerman [...]*. Amsterdam 1990. Atlantis. Proefschrift Nijmegen.

Openhartige Catagismus, Of Belydenis der vrij metselaaren, Voorgesteld in Vraagen en Antwoorden. Waar in aangetoond werden de Manieren, dienende ter aanneeming van den Vry Metselaar, en om de Leezer een volkome ontleeding van die Sosityten te geeven, hebbe ik dit voorgesteld bij Vraagen en Antwoorde [...]. Gevonde onder de Schriften van den Wel Bekende Campo Wyerman. Afgevalle Mede Lit der Vry Metzelaaren. Gedrukt voor de Loge, [...] 's Hage by Van Os en Bakhuyzen [...]. [Bibl. CMC 2 B 10]

W.J. **Chetwode Crawley**, *Caementaria Hibernica: being the public constitutions that have served to hold together the Freemasons of Ireland. Fasciculus secundus, 1735-1744. Re-issued, with introductions, by - . 1896*.

Malcolm **Davies**, *The Masonic Muse. Songs, Music and Musicians Associated with Dutch Freemasonry: 1730-1806 [...]*. 's-Gravenhage 2002. Proefschrift Utrecht.

Judith **Eiselin**, 'Achterklap is des Satans Magazyn. De personages in de Zeldzaame Leevensbyzonderheden van Jacob Campo Weyerman'. In: *MedJCW* 15 (1992) 92-99.

Elly **Groenenboom-Draai**, *De Rotterdamsche woelreus. De Rotterdamsche Hermes (1720-'21) van Jakob Campo Weyerman: Cultuurhistorische verkenningen in een achttiende-eeuwse periodiek*. Amsterdam 1994. Atlantis 8. Proefschrift Leiden.

A. **Hanou**, *Sluiers van Isis. Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting, in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen*. Deventer 1988.

A. **Hanou**, 'Opmerkingen over Weyermans Zeldzaame Leevens-byzonderheden van Laurens Arminius [enz.]', in: *MedJCW* 15 (1992) 3, 76-86.

A. **Hanou**, *Onder de acacia. Studies over de Nederlandse vrijmetselarij en vrijmetselaarsloges vóór 1830. Met een bijdrage van J.A.M. Snoek*. Leiden 1997. Paddemoesreeks 3.

A. **Hanou**, *Geconfineert voor altoos. Stukken behorend bij het proces Jacob Campo Weyerman (1739) vermeerderd met een autobiografie uitgeg. door K. Bostoën en - . Leiden 1997. Duivelshoekreeks 7*.

A. **Hanou**, *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830)*. Nijmegen, Vantilt, 2002.

Franciscus Lievens **Kersteman**, *Zeldzaame levens-gevallen van J.C. Wyerman. Heruitgave op basis van de tweede druk (1763) bezorgd door M. van Vliet*. Leiden 1994. Duivelshoekreeks 1.

Douglas **Knoop** en G.P. Jones, *De wordingsgeschiedenis van de Vrijmetselarij*. Z.p., 1988.

Douglas **Knoop**, G.P. Jones, Douglas Hamer, *Early masonic pamphlets*. London 1978.

Samuel **Prichard**, *Het Collegie der vrye Metselaars ontleedt. Of een Algemeene en opregte Beschryving van alle derzelve Soorten, van desselfs Oorsprong, tot op de Jegenwoordige Tyd. Zynde een onzydig Berigt van hunne behandelingen, omtrent het inwyen hunner Nieuwe Ledematen, in de drie onderscheidene graden der Metselaars, Mitsgaders des Schryvers verdediging van zig zelve, door [...]. Uyt het Engels vertaalt, volgens den Vyfden Druk [...]. T'Utrecht, Na de Londense druk. [1735]*

Johan A. van **Reijn**, 'John Theophilus Desaguliers, 1683-1983'. In: *Thoth* 34 (1983) 165-204.

W. **Smith**, *The Free Mason's Pocket Companion: containing, 1. The History of Masons and Masonry. 2 The Charges given to a Free Mason. 3. General Regulations for the Use of Lodges. 4. The Manner of constituting a new Lodge. 5. Charges given to a new Brother. 6. A. Collection of Free Masons Songs, &c. 7. Prologues and Epilogues spoken at the Theatres to entertain Free Masons. 8. An exact List of regular Lodges. [...]* By - -, a Free Mason. London: Printed for John Torbuck [...]. MDCCXXXVI. [Bibl. CMC 205 E 5]

W. **Smith** en G.T. Desaguliers, 't *Vryje metzelaars zakboekje, of Omstandig bericht van de vrye metzelaars, opgesteld door - - [...]* en - - [...]. *Waar achter by gevoegd is Nixons Cheshire Prophetien, beneffens desselfs levens-beschryving, na de agtste druk uit het Engels vertaald, en met aanmerkingen verzeld.* Te Haerlem, gedrukt by Izaak en Joh. Enschedé, 1740.

Het nieuw Taafel-lied op de installatie van de Vrye Metselaars, der Hollandsche Loge, van 'sGravenhage.

De Uitvaart van het vryje metzelaersgilde. Een anti-maçonnieke klucht uit 1735. Van inl. en commentaar voorzien door Machteld Bouman met een bijdrage van Arno van den Brand. Amsterdam 1993. Atlantis 5.

Jakob Campo **Weyerman**, *Den Ontleeder der Gebreeken, zynde Een aangenaam Vertoog over de Opperheerschende Feilen dezer Eeuw, benevens eenige ongemeene Voorvallen, aardige Opmerkingen, Koffihuis-Redenvoeringen, en Liefdens Verhandelingen [...]. Het tweede deel.* Amsterdam, Hendrik Bosch, 1726.

Jakob Campo **Weyerman**, *De zeldzaame levens-byzonderheeden van Laurens Arminius, Jakob Campo Weyerman, Robert Hennebo, Jakob Veenhuysen, en veele andere beruchte personagien. Vervattende derzelve byzondere ongemeene beurtverwisselingen, verwonder-lyke avontuuren, en geestryke schertsen, by wyze van vrolyke 't zamenspraaken, beyde in onrym en rym.* Amsterdam, Barent Dass, 1738.

Jakob Campo **Weyerman**, *De levens byzonderheeden van Johan Hendrik, baron van Syberg [...]* uitgeg. en ingeleid door een werkgroep Amsterdamse neerlandici onder leiding van André Hanou en Hanna Stouten. Deventer 1984. Deventer Drukken 1.

Jakob Campo **Weyerman**, *Den Laplandschen Tovertrommel (1731).* Amsterdam 1994. Abdera 1.

Jakob Campo **Weyerman**, *Den Amsterdamschen Hermes I (1722) no. 1-8. Voorafgegaan door 'Het papiere voorhangsel'. Ingel. en geannoteerd door Riet Hoogma en Mandy Ruthenkolk.* Leiden 1996. Duivelshoekreeks 6.

Jakob Campo **Weyerman**, *De naakte waarhey (1737). Met een inleiding door A.J. Hanou.* Amsterdam 1997. Abdera 3.

Jakob Campo **Weyerman**, *Opkomst en val van een koffiehuisnichtigje (1727). Vierde druk uitgeg. door André Hanou.* Leuth 2001. Duivelshoekreeks 2.

[**Weyerman**, *Catagismus* zie *Catagismus*]

August **Wolfstieg**, *Bibliographie der freimaurerischen Literatur [...].* 4 dln. Burg bei Magdeburg / Hildesheim 1911-1992.